

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТРЬОХ ІСТОРИЧНИХ ГЕНЕРАЦІЙ СТУДЕНТІВ

Бутиліна О.В.

к. соц. н., доц. кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF THE THREE HISTORICAL GENERATIONS OF STUDENTS

Butylina O.

Ph.D in Sociology

Анотація

Стаття присвячена аналізу факторів професійного самовизначення студентської молоді. Шляхом застосування методу історичного аналізу порівняно професійні орієнтації, ставлення до навчання та вимоги до професії студентів трьох історичних генерацій: радянської молоді, студентства епохи перебудови та сучасних майбутніх фахівців. Визначаються суспільні чинники які впливають на досліджувані показники.

Abstract

The article is devoted to the analysis of the factors of professional self-determination of students. Professional orientation, training and requirements for the profession of students of the three historical generations are compared by applying the method of historical analysis: Soviet youth, students of the era of perestroika and modern future. Social factors, that affect the observed indicators, are determined.

Ключові слова: студентство, професійні орієнтації, професія.

Keywords: the students, professional orientation, profession.

Питання вибору професії завжди є актуальним як для молоді, яка намагається визначити та реалізувати себе, так і для дослідників, котрі вивчають умови й фактори здійснення цього важливого кроку юнаками та дівчатами. Суспільні трансформації значно впливають на свідомість молоді, формуючи привабливі образи певних професій. Загострює проблему професійного самовизначення на сучасному етапі порушення балансу між освітньою сферою та сферою реальної економіки, що проявляється у «перевиробництві» фахівців певних професій та їх подальшій незатребуваності на ринку праці.

Професійний вибір та професійні орієнтації виступають предметом вивчення в роботах таких українських та російських учених як, О. Балакірева [2], В. Осовський [6], Н. Паніна, Г.-М. Саппа, Л. Сокурянська [7, 8], С. Щудло, О. Яременко та ін. Феномен професійної маргінальності студентства розробляла авторка. Результати дослід-

дження цього соціального явища можна знайти у низці попередніх публікацій [зокрема див. 3-5].

Основним **завданням** статті є проведення порівняльного аналізу молоді різних епох та розгляд трансформації ставлення студентства до освіти та майбутньої професії.

Застосуємо метод історичного аналізу та порівняємо професійні орієнтації, процес професійного самовизначення, вимоги до майбутньої професії трьох уявних історичних груп (генерацій) студентів. За основу візьмемо знаковий рубіж у недавній історії нашого суспільства – так звану горбачовську перебудову. Отже, перша група – студентство епохи доперебудови, друга – молодь, що проходила процес професійного самовизначення у період перебудови і третя група – це сучасні молоді люди (епохи постперебудови).

Радянська молодь (епоха доперебудови) мала потужних наставників в образі комсомольської організації та Комуністичної партії, які відповідали за виховання нового радянського громадянина, морально стійкого та відданого справі партії та державі. Проводилася активна ідеологічна робота в школі та ВНЗ, метою якої було формування в молоді відповідної системи цінностей та пріоритетів. Коло ідеалів молоді тих часів складали такі пріоритети як чесність, відданість ідеалам, порядність, доброта, прагнення приносити користь суспільству. Нерозривне поєднання освітнього процесу з виробничим, налагоджена система розподілу на місця виробництва та супровід молодого спеціаліста вже на місці його безпосередньої роботи (система наставництва) закладали впевненість, відчуття власної необхідності та важливої ролі в долі країни. Молода людина вибудовувала професійну стратегію враховуючи не тільки власні потреби та інтереси, але й потреби суспільства, регіону, міста.

У той же час домінувало патерналістське ставлення до молоді, існувала жорстка система контролю з боку партійних структур, яка значно обмежувала простір самовираження та самореалізації молоді в цілому, і в професійній сфері, зокрема. Діяльність в малорухомих, чітко зафіксованих межах часто гальмувало творчий процес, не дозволяло молоді виявляти власне бачення дійсності та реалізовувати той потужний інноваційний потенціал, носієм якого вона була. Молодь працювала в умовах, коли існувала чітка однозначна система ціннісно-нормативного регулювання поведінки. В той же час соціальне конструювання, до якого схильна молодь, було фактично неможливим.

Для ілюстрації цієї думки, наведемо ранговий розподіл характеристик професійної діяльності, що вважались престижними радянською молоддю, який свого часу презентував В. Л. Оссовський у роботі «Формування трудових орієнтацій молоді» (1985 р.).

Таблиця 1. – Зв'язок ознак: престиж-потреби [6, с. 41].

Ранг	Потреба
1	Працювати не за стандартом, створювати нове
2	Постійно набувати нові знання, розширювати світогляд
3	Постійно підвищувати кваліфікацію
4	Найбільш повно використовувати особистісні здібності
5	Створювати красиві речі
6	Працювати на красивих сучасних машинах та механізмах
7	Домагатися поваги та популярності в суспільстві
8	Користатися повагою друзів
9	Бути корисним людям, суспільству
10	Управляти людьми
11	Працювати у чистій, здоровій обстановці
12	Просуватися по службі на більш відповідальні посади
13	Забезпечити спокійне майбутнє для себе та сім'ї
14	Бути матеріально забезпеченим

Молодий спеціаліст, який щойно залишив стіни учбового закладу і входив у виробничу сферу стикався із застиглими, малорухомими структурами та організацією праці, яка вимагала від нього стандартних рішень і дій. Це, безумовно, перешкоджало реалізації активного творчого потенціалу молодих людей та змушувало їх шукати інші (часто нетрудові) засоби та сфери докладання зусиль. Власне, в наведеній вище таблиці (таблиця 1), можна побачити, що найбільш цінним у майбутній роботі випускники ВНЗ, технікумів та шкіл назвали можливість діяти творчо і мислити нестандартно, постійно самовдосконалюватись. Саме ці потреби були найбільш актуальними, їх, на жаль, не могла задовольнити існуюча тоді система професійних відносин. Молодь часто відсторонювалась від «професійного капіталу» групи (спеціальних знань, специфічної інформації тощо), відчувала недовірливе ставлення до себе, побоювання з боку оточення, що виникали як реакція на очікування можливих змін. Стратегією поведінки для молоді в цій ситуації була позитивна адаптація, що реалізовувалась двома способами. Переважна частина молодих людей засвоювала та приймала вимоги оточення, налагоджувала та зміцнювала професійні зв'язки. Певна частина молодих фахівців, що була творчо налаштована, демонструвала здебільшого пасивне зовнішнє прилаштування, зберігаючи чітку дистанцію.

ВНЗ формував чітку установку на професію, що реалізовувалась у мотиві професійної самореалізації, держава гарантувала зайнятість за фахом, проте в сфері практичної діяльності молодь не мала можливості проявити всі здібності. Часто можна було спостерігати певне розчарування яке відчували вчорашні студенти в реальній практичній діяльності за фахом.

Молодь епохи перебудови – це особи, що стали однолітками того складного процесу, який привів до глобальних змін в нашому суспільстві. Кризові явища, що почали набувати характеру всеохоплюючих, призвели до руйнації планового господарства, системи державного замовлення, розпаду Радянського Союзу і негативно відбилися на економіці та суспільному житті щойно народжених молодих незалежних держав. Взірці радянських часів співіснували з новими орієнтирами, на зміну впевненості у майбутньому прийшла невпевненість у наступному дні, вірі у державу та її інституціям – недовіра органам влади і навіть оточуючим, виникла і почала гостро відчуватися незадоволеність рівнем та якістю життя. Іншими словами, як зазначає В. С. Бакіров [1], почав складатися образ життя, адекватний новому етапу існування нашого суспільства. Власне в таких складних умовах проходив процес соціального становлення молодієї генерації. Подвійна мораль, суперечливі стандарти життя, деформації процесів соціалізації та інтеграції молоді, ускладнення механізмів самовизначення та самореалізації призвели до того, що не тільки молоде покоління, але й багато інших соціально-демографічних груп України опинились на узбіччі суспільного життя, відчули кризу ідентичності.

Руйнація виробництва, приватизація підприємств, банкрутство великих, середніх та малих промислових організацій привели до значної реорганізації всього виробничо-промислового комплексу країни. Все це не могло не відбитися на трудовій моралі, ієрархії престижу професій, уявленні молоді про роботу.

Потужний і неконтрольований потік різноманітної інформації через канали ЗМІ, постійна трансляція «красивих картинок життя» в західних серіалах, а також сцени насильства й легкої добичі грошей (бандитські напади, рекет тощо) суттєво вплинули на свідомість молоді, затвердивши споживацькі цінності та стиль поведінки. Саме в цей період формується й зміцнюється інструментальне ставлення до праці, переважно як до засобу задоволення матеріальних потреб. Праця не тільки перестає бути засобом підвищення соціального статусу, але й все менше задовольняє елементарні матеріальні потреби людини. Отже, змінюється ставлення до праці, вона вже не займає провідні позиції в ієрархії життєвих потреб молоді. Дослідження, що проводились російськими соціологами в цей період доводять висловлену нами думку (вважаємо коректним привести

ці дані, оскільки суттєвих розходжень в напрямку трансформації і векторі змін, що відбувались в Росії та Україні в цей період майже не існувало).

Таблиця 2. – Розподіл потреб молоді [9, с. 31-32]

Потреби	Середньоранговий коефіцієнт за семибальною шкалою оцінок	Ранг
У спілкуванні з друзями	5,77	1
У грошах чи інших матеріальних умовах життя	5,51	2
У цікавій роботі	5,04	3
В освіті, знаннях	4,81	4
У родині	4,74	5
У можливостях насолоджуватись прекрасним	4,68	6
У визнанні оточуючими	4,53	7

У кризових умовах посилилися позиції матеріальних цінностей. Третя рангова позиція цінності цікавої роботи в ієрархії потреб молоді виглядає досить дивно, тому що, згідно даних того ж дослідження, «приблизно половина (42%) російської молоді, що працює, байдужі до своєї професії, а 6% соромляться про неї говорити з близькими» [9, с. 33]. Більш детальний аналіз, що провели дослідники довів думку про те, що висока рангова позиція цікавої роботи – це скоріше соціально-схвалюваний стереотип свідомості, ніж стійка орієнтація на працю. Значно актуалізувалась потреба у такій роботі, яка приносила б виключно високий матеріальний дохід.

Саме в цей історичний період (1990-і рр.) формується уявлення про престижні професії, образ яких, не без допомоги ЗМІ, розповсюджувався серед населення. Все частіше молоді люди, обираючи майбутню професію, починали орієнтуватись не на сутність, а на її малореалістичний образ (стереотип). Система освіти, яка намагалась швидко реагувати на підвищення попиту на такі спеціальності, як економіст та юрист, почала нашвидку випускати відповідних фахівців.

Уперше в суспільстві настільки гостро постала проблема молодіжного безробіття. Випускники навчальних закладів, що опинились сам-на-сам з проблемою працевлаштування, повинні були самотужки знаходити сферу прикладання власних зусиль. В однаковому положенні опинились й спеціалісти з «модними» професіями й фахівці з професіями, що вже не були затребувані. Набув значної ваги фактор наявності зв'язків (дружніх чи родинних) в отриманні дефіцитних ресурсів та придбанні соціального капіталу. Дуже значним на цьому етапі був розрив між професійною сферою й освітньою. Не існувало жодної гарантії для молоді людини отримати після закінчення ВНЗ роботу, що відповідала рівню професійної підготовки. Саме в період перебудови та перших років незалежності України в сфері освіти з'являється такий феномен як «подовжена освіта».

Отже, в цей період набули доволі чіткого прояву наступні тенденції: по-перше, стереотипний образ професії та низький рівень інформованості щодо особливостей практичної діяльності, по-друге, цілковита невпевненість у тому, що після закінчення ВНЗ, молода людина буде реалізовувати набуті знання на практиці (це не мотивувало до отримання якісної освіти); по-третє, відсутність чіткої орієнтації на майбутню професію (це проявлялось у намаганні під час навчання паралельно опанувати ще одну спеціальність); по-четверте, орієнтація на будь-яку роботу, яка приносить високий дохід.

Усі зазначені вище фактори призвели до безвідповідальності, апатії, халатності, існуванню подвійних стандартів, хабарництва і непрофесіоналізму, що можна розглядати як наслідки процесу відчуження молоді від професії та її соціального виключення з соціально-професійної сфери в цілому. Той інноваційний, творчий потенціал молоді,

яким вона володіє, знайшов свою реалізацію, з одного боку, у підприємницькій активності, а з іншого – в асоціальних формах поведінки (злочинність, рекет, спекуляція, проституція тощо).

Сьогодні ми виступаємо свідками суттєвих змін, що відбуваються в молодіжній свідомості та світогляді. Сучасні молоді люди – це нове покоління незалежної України, які вже не знають «радянських часів», проте істотно відчують відгомін епохи перебування. «Правила гри» на ринку праці, в системі підготовки спеціалістів змінилися остаточно, і сучасна молодь їх добре розуміє та сприймає як невід’ємну частину реальності. Жорстокі вимоги сучасності сформували певні особистісні якості, що допомагають молодим людям жити у нових умовах – це ініціативність, здатність пристосовуватись, готовність до ризику, вміння захищатися, наполегливість. Саме завдяки їм молодь більш реально оцінює власні сили і можливості, адекватно реагує на виклики сьогодення, швидше адаптується до нових умов існування.

Руйнація системи державного замовлення та розподілу молодих спеціалістів після закінчення ВНЗ змінило ставлення молоді до навчання, професії, роботи. В епоху глобалізації та технічного прогресу від працівника вимагаються не тільки знання і вміння, передбачені певною професією, але й здатність творчо підходити до виконання поставлених завдань, майстерність, спроможність добувати нові знання і використовувати їх у своїй діяльності, уміння постійно примножувати, збагачувати власний досвід. Розуміють цю ситуацію й українські студенти. Дослідження соціологів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, що проводились під керівництвом д. соц. н., проф. Л. Сокурянської довели наступне: домагання сучасного студентства на матеріальний достаток необхідно сприймати як умову їх самореалізації. Зростає також значимість таких цінностей професії, як «можливість мати престижну роботу, самостійно приймати рішення, домогтися високого положення у суспільстві, зробити кар’єру» [7, с. 374]. «Професіоналізм, ділові якості» як умова життєвого успіху молоді займає третю рангову позицію у відповідній ієрархії факторів успішності, поступаючись таким чинникам як «власний інтелект, здібності» та «впливові друзі». Сталість вибору даного чинника свідчить про його значущість і відносну «авторитетність» серед студентства [8, с. 494].

Усвідомлення високого рівня вимог, що висувають роботодавці до потенційних працівників, приходить не тільки під час перших спроб працевлаштування, а раніше, вже під час навчання. Однак, суттєво ставлення молоді до процесу опанування професією поки що не змінюється. Освіта переважно зводиться до отримання формального підтвердження (диплому) про закінчення того чи іншого ВНЗ. Чому ситуація складається саме таким чином? Ми бачимо декілька взаємозалежних причин. По-перше (це головне), суттєво поглибився розрив між системою освіти і сферою виробництва. Промислове виробництво, яке сьогодні, на жаль, знаходиться в складній ситуації й потребує модернізації та технічного оновлення, орієнтується на високопрофесійних фахівців, проте не здатне забезпечити їм гідні умови праці та рівень заробітної платні. Переорієнтація у сферу виробництва послуг призвело до значних деформацій на ринку праці (перевиробництво спеціалістів одного профілю нестаток підготовки за іншим напрямком). Розширення мережі професійних контактів організацій і ускладнення процесу виробництва в решті зумовило появу нових професій, вдосконалення функцій старих, а, отже, й призвело до підвищення вимог до спеціалістів. У свою чергу, система освіти, втративши підтримку держави, була поставлена у жорсткі умови виживання. Частковий перехід державних ВНЗ на платну основу надання освітніх послуг, поява приватних вищих закладів освіти стали тими стратегіями виживання, які вимушена була обрати освітня сфера у період її реформування і яка залишилась та затвердилась на сьогодні. Швидке реагування на збільшення попиту на невиробничі спеціальності призвело до відкриття відповідних факультетів і спеціальностей, що готували молодь за «модними»

напрямами на платній основі, майже у всіх ВНЗ. Незалежно від наявності чи відсутності необхідної матеріально-технічної бази та науково-педагогічного складу, ВНЗ почали випускати спеціалістів, які в решті решт були неспроможні виконувати певні професійні функції. Друга причина криється у реформуванні системи освіти, небажанні (неспроможності) її адекватно реагувати на потреби ринку праці та виробничої сфери. Як зазначила О. Балакірева «сучасна вища освіта певним чином є не професійною і не спеціалізованою, а швидше, загальною (своєрідною передумовою для подальшого професійного самовизначення)» [2, с. 11].

Отже, підсумовуючи відзначимо, що молодь, як «лакмусовий папірець» активно реагує на суспільні перетворення, формуючи відповідне ставлення до навчання та майбутньої професії. Втім отримання професійної підготовки та загальна освіта залишається провідною умовою самореалізації молодшої особи, накопичення соціального капіталу, підвищення її соціальної ролі та статусу в суспільстві.

Література

1. Бакиров В. С. Постсоветский образ жизни: украинские особенности / В. С. Бакиров // Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / [под ред. О.Д. Куценко]. – Харьков: Изд. центр Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, 2004. – С. 227-242.
2. Балакірева О. М. Трансформація цінностей освіти / О. М. Балакірева, О. В. Валькована // Український соціум. – 2007. — №4. – С. 7-19.
3. Бутиліна О. В. Феномен професійної маргінальності студентства: особливості соціологічного вимірювання [Текст] / О.В. Бутиліна // Право і безпека. — 2009. — №1. — С. 259-265.
4. Бутиліна О.В. Адаптація до навчання та професійна маргінальність студентів ВНЗ [Текст] / О.В. Бутиліна // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 56. – С. 193-201.
5. Бутиліна О.В. Професійна маргінальність студентів [Текст] / О.В. Бутиліна // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2012. Випуск 6. – С.81-87.
6. Оссовский В. Л. Формирование трудовых ориентаций молодежи. – К. : Наукова думка, 1985. – с. 124.
7. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. – Харьков : Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
8. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурської. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
9. Чупров В. И., Черныш М. Ф. Мотивационная сфера сознания молодежи: состояние и тенденции развития. – М.: Ин-т молодежи РАН, 1993. – 98 с.